

21. Пітик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Г.А. Пітик. – Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 220 с.

22. Малик Я.Й. Запровадження радянського режиму в українському селі (1917–1920) / Я.Й. Малик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 391 с.

23. Малик Я.Й. Насадження радянського режиму в українському селі (жовтень 1917–1920 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 / Я.Й. Малик. – Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1997. – 495 с.

24. Косіор С.В. Вибрані статті і промови / Станіслав Вікентійович Косіор. – К. : Політвидав України, 1968. – 655 с.

25. Ленін В.І. Твори написані в березні – червні 1921 року в умовах переходу Комуністичної партії і Радянської держави до нової економічної політики // Ленін В.І. Повне зібрання творів: у 55 т. – Київ : Видавництво політичної літератури України. – 1974. – Т. 43. – 571 с.

26. Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації / О.А. Пиріг. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 274 с.

УДК 340.1

СЕРЕДЮК В.Ю.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ЗМІСТУ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» В РОСІЙСЬКІЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ІМПЕРІЯХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розкривається правовий зміст «українського питання» у внутрішній політиці Російської та Австро-Угорської імперій на початку ХХ ст. Акцентується на різних підходах до розв'язання національної проблеми урядами імперій. Характеризуються вектори розвитку правової думки українців досліджуваного періоду, які поляризувалися між автономізмом та самостійництвом.

Ключові слова: «українське питання», правова система, історико-правова думка, Російська імперія, Австро-Угорщина.

В статье раскрывается правовое содержание «украинского вопроса» во внутренней политике Российской и Австро-Венгерской империй в начале ХХ в. Акцентируется внимание на различных подходах к решению национальной проблемы правительствами империй. Характеризуются векторы развития правовой мысли украинцев исследуемого периода, которые поляризовались между автономизмом и самостоятельностью.

Ключевые слова: «украинский вопрос», правовая система, историко-правовая мысль, Российская империя, Австро-Венгрия.

The article reveals the legal content of the “Ukrainian question” in the domestic policy of the Russian and Austro-Hungarian empires at the beginning of the 20th century. Attention is focused on various approaches to solving the national problem by the governments of empires. Characterized by the vectors of development of the legal thought of the Ukraine of the period under investigation, which were polarized between autonomy and self-reliance.

Key words: “Ukrainian question”, legal system, historical and legal thought, the Russian Empire, Austria-Hungary.

Вступ. У вітчизняній історико-правовій науці проблемі формування та практичної реалізації концепції національної державності на початку ХХ ст. приділено чимало уваги. Водночас малодослідженим і навіть недослідженим залишається цілий ряд питань, що розкривають правові умови розвитку національної політико-правової думки, а також зміст офіційної політики, яка застосовувалася щодо українців Російською та Австро-Угорською імперіями. Власне, вирішення національного питання імперськими урядами впливало не тільки на розвиток національно-визвольної боротьби, а й мало міжнародне значення.

«Українське питання», яке в традиційному розумінні являє собою комплекс правових та політичних дій суб'єктів правових відносин щодо українських земель, мало глибокий правовий зміст і у внутрішній політиці держав, до складу яких входили українські землі. Ця політика визначала ступінь розвитку національного руху, його зміст, форми боротьби та ідеологічне наповнення. Наукова актуальність нашого дослідження зумовлюється необхідністю сформулювати комплексне уявлення про «українське питання» як правову категорію та здійснити порівняння її розвитку у складі імперії Романових та Габсбургів на початку ХХ ст.

В українській нації «українське питання» розглядається виключно як історичне чи політологічне явище, тоді як його правовий зміст практично не досліджується. Така ситуація, на нашу думку, пов'язана зі стереотипами, сформованими ще в радянський період, коли правовий зміст національного питання розглядався з позицій історизму. В умовах активізації історико-правових досліджень, вивчення етапів становлення національної державності особливо на початку ХХ ст. є вкрай актуальним. У цьому контексті доцільно звернути увагу не лише на правовий зміст «українського питання», а й на правові системи держав, до складу яких входили українські землі. В умовах відсутності власної держави саме «українське питання» виступало набором механізмів та змістом розвитку національної політико-правової думки.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення та розкриття правового змісту «українського питання» початку ХХ ст., а також порівняльна характеристика його вирішення у Російській та Австро-Угорській імперії. Методологічною основою нашого дослідження стали праці Т. Андрусяка.

Результати дослідження. Закономірно, що в кожен історичну епоху «українське питання» набирало нового змісту, який відображався в активізації національно-політичної чи територіально-адміністративної складової частини. Це пояснюється цілою низкою причин. По-перше, відсутність протягом тривалого часу національної державності в українців призвела до формування власного правового світогляду, який орієнтувався виключно на державницькі ідеали, але перебував у постійному протистоянні між ідеями автономізму та самостійності. По-друге, різні українські регіони розвивалися в різних правових і політичних умовах. Якщо досліджувати ХІХ ст., то правова думка Галичини розвивалася в рамках освіченого абсолютизму наприкінці ХVІІІ ст., а після 1861 р. – в межах конституціоналізму. Російській імперії був притаманний абсолютизм, який відбився і на розвитку українського національного руху, що орієнтувався на ідеї панславізму та автономізму.

На початку ХХ ст. «українське питання» в імперській політиці Російської та Австро-Угорської імперій ґрунтувалося на різних підходах, що зумовлювалося їх правовою системою, ступенем її лібералізації. Політика Російської імперії ґрунтувалася на сформованій ще Катериною ІІ тезі: «Мала Росія, Ліфляндія і Фінляндія, є провінціями, якими управляють на основі конфірмованих їм привілеїв, порушити ж їх, раптом відмовившись від них, було б дуже непристойно, але й називати їх чужоземними і поводитися з ними на такій самій основі було б більше ніж помилкою, можна сказати певно – безглуздя. Ці провінції<...>треба найлегшим способом привести до того, щоб вони обрусіли і перестали дивитися, неначе вовки в ліс. Приступити до цього буде дуже легко, якщо розумні люди будуть обрані начальниками цих провінцій» [3, с. 145].

Офіційна політика імперії Габсбургів здійснювалася на підставі конституції 1867 р., ст. 19 якої проголошувала: «Усі народи держави, що належать до різних рас, рівні в правах: кожна раса має невід'ємне право підтримувати і культивувати свою національність і свою мову» [4]. Гарантовані конституцією національні права були стимулом до розвитку національної політичної думки серед народів і імперії, зокрема й галицьких українців. Крім того, на початку ХХ ст. національна боротьба галицьких українців набрала чітких політичних рис з яскраво вираженим правовим змістом. Прикладом цього стала боротьба за реформування системи виборчого законодавства та впровадження загального виборчого права для усіх чоловіків.

Водночас варто зауважити, що і в Наддніпрянщині, незважаючи на тиск із боку влади, національно-визвольний рух активізувався, а основним змістом «українського питання» стало

національне самовираження та самобутність, яке відбилось в ідеї соборності українських земель, сформованій М. Міхновським. Тобто політична свідомість населення зростає, що сприяло перетворенню культурницького руху на політичний, який передбачав досягнення повної національно-територіальної автономії. Автор концепції слушно зауважував: «Головна умова існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнародних відносин» [6, с. 14]. Таке визначення, що не втратило актуальності в наші дні, понад століття тому було революційним як за своїм змістом, так і за характером, а тому не могло отримати однозначної підтримки в тогочасному українському суспільстві. Навіть галичани, які підтримували М. Міхновського, не були готові до відвертої боротьби за незалежність, висуваючи на перший план ідею автономізму. Такий лібералізм українців визначав і зміст імперської політики офіційного Відня, який крайову політику здійснював, зважаючи на міжнародне протистояння поляків та українців.

У Наддніпрянській Україні ідеї самостійності зазнали поразки на користь ідей соціалізму, поширення яких мало практичні передумови – промисловий переворот і зростання вільнонайманої робочої сили, яку цікавили соціальні права, а не національні чи політичні і правові.

Практична реалізація стратегій українських мислителів, які формували концепції національно-територіальної автономії, були частково реалізовані в умовах російської революції 1905–1907 рр. Пішовши на певні політичні поступки, імперська влада погодилася скликати Державну думу – вищу законодавчу інституцію, в стінах якої розглядалися основні питання державного розвитку, зокрема й «українське питання».

У програмі діяльності Державної думи зазначалося: «Росія є державою, населеною різними племенами і народностями. Духовне об'єднання всіх цих племен і народностей можливе лише за умови задоволення їхніх потреб зберігати і розвивати своєрідність в окремих питаннях побуту. Державна дума подбає про широке задоволення цих справедливих потреб» [8]. Звісно, у цьому зверненні не було вказівки на політичні поступки для окремих національностей, за винятком певних побутових питань. Тому державна політика була неоднозначною, а ліберальні поступки в бік, насамперед, українців зводилися до обіцянки розширення соціальних та культурних прав. Принагідно варто зауважити, що у Державній думі українці мали власну думську громаду, яка за кращої нагоди акцентувала на власних політичних вимогах. При цьому національно-культурні питання стали основною політичною вимогою депутатів від усіх національних меншин, представлених у законодавчому органі. Прихильники таких поглядів створили окрему фракцію автономістів, але українці через непорозуміння з окремими її представниками, які заперечували абсолютне право усіх націй на політичне самовизначення, залишили це об'єднання та створили власну думську фракцію. Лідери тогочасного українського політикуму М. Грушевський та І. Шраг виступали найбільшими прихильниками надання Україні автономії, але у зв'язку із закриттям Державної думи підготовлена М. Грушевським спеціальна постанова не була оголошена [8].

Підтвердженням небажання імперської влади вирішувати національне питання на політичному і правовому рівні були слова голови ради міністрів імперії І. Горемікіна, що вирішення національного питання не належить до пріоритетних, але уряд готовий реформувати органи місцевого самоуправління відповідно до національної специфіки [8].

Ще активніше «українське питання» розглядалося під час засідання Другої Державної думи. У лютому 1907 р. до створеної українцями фракції, що отримала назву «Українська думська громада», увійшло 47 членів [7, с. 84]. У декларації «Од Української Думської Громади», виданій 24 травня 1907 р., вказувалося, що фракція виступає в політичній сфері за автономію України та інших національностей [7, с. 84]. Однак представники офіційної влади вважали можливим надання обмежених політичних прав полякам та фінам, тоді як щодо українців і їхнього прагнення до самовизначення лунали шовіністичні гасла. Відповідно до цього, змінилась і стратегія української думської фракції, а у її діях спостерігався перехід від загально-теоретичних міркувань до практичної постановки конкретних питань. Прикладом таких дій є поправки до законопроекту Міністерства освіти щодо навчання рідною мовою у початкових школах [8]. Зокрема, були підготовлені законопроекти про місцеве самоврядування й автономію України [8]. Але з огляду на те, що, окрім українців, представники інших національностей не акцентували на політичних вимогах, робота Другої Державної думи також була безрезультатною. Єдиним позитивом був факт чіткого усвідомлення українськими депутатами потреби сформувати власну фракцію з чіткою структурою та програмою дій. Хоча у червні 1907 р. цар розпустив і Другу думу, у зверненні до народу зазначалося, що варто змінити виборче законодавство, яке одночасно

мало забезпечити як національне представництво, так і слугувати «зміцненню держави російської, Державна дума мала бути російською і за духом» [2, с. 273].

У Третій Державній думі, незважаючи на активність українських депутатів, вони опинилися в меншості, оскільки пропозиція внести у послання до імператора слова «задовольнити справедливі устремління народностей, що входять до складу держави», була відхилена [8].

Для порівняння, Галичина стала не тільки місцем польсько-українського протистояння (позиція польських політичних сил також впливала на зміст і вирішення «українського питання»), а й місцем апробації нових політичних методів боротьби за досягнення політичних, соціальних і національних прав. Власне українці, розуміючи неефективність тільки парламентських методів боротьби, закликали селян підніматися на страйкову боротьбу [5, с. 63]. Така ситуація була зумовлена кількома причинами. По-перше, залучення селян до активної соціальної боротьби мало на меті залучити їх і до політичних процесів, оскільки саме селянство становило абсолютну більшість українського населення краю. По-друге, соціальні питання (право пропінатції, сервітутів, земельної власності) були актуальними ще з середини XIX ст., а їх розв'язання було запорукою політичної стабільності. Останнє розуміла й австрійська влада, що політичну активність українців спрямовувала проти поляків, які виступали виключно за розширення власних політичних прав.

Почата у 1897 р. страйкова агітація досить швидко принесла свої перші результати, а головне, селяни усвідомили себе як дієву силу, що здатна боротися за власні інтереси [5, с. 63]. У 1902 р. галицькі селяни організували масовий страйк, який, за підрахунками І. Франка, охопив 28 повітів (загалом було 50 – В.С.) [5, с. 63–64]. Уся відповідальність за придушення страйку покладалась на місцеву крайову адміністрацію, яка була представлена поляками. Це демонструвало офіційну політику Австро-Угорщини, яка розглядала польсько-українське протистояння як стримування і противагу двох політично активних народів. А тому вирішення «українського питання» у Галичині початку XX ст. було пов'язане з вирішенням «польського питання».

Єдиним суттєвим кроком австрійської влади для задоволення вимог галицьких українців та часткового вирішення «українського питання» було впровадження загального виборчого права прийняттям 26 січня 1907 р. «Закону виборчого до Ради Державної». За цим законом, активним виборчим правом наділялись усі чоловіки віком від 24 років, що мали австрійське громадянство та протягом року не змінювали місця проживання, а пасивним виборчим правом – чоловіки від 30 років, що мали 3 роки австрійського громадянства [1, с. 2]. За підрахунками української дослідниці А. Баран, українцям, які були четвертою за величиною національною групою Австро-Угорщини (13,21%), виборчий закон 1907 р. давав лише 6,4% парламентських мандатів, тобто один мандат на 109 000 українського населення [1, с. 2].

Отже, Австро-Угорщина не готова була вирішувати національне питання ані українців, ані інших народів, а окремі правові поступки в бік розширення політичних прав народів імперії зумовлювались політикою стримування і противагу, яка гарантувала внутрішню єдність держави за наявності відкритого міжнародного протистояння. Порівняно з Російською імперією, імперія Габсбургів намагалася діяти у правовій площині і задовольняти мінімальні політичні права, зокрема права українців. «Українське питання» для обох імперій початку XX ст. та їхньої внутрішньої політики було важливим, але розглядалося виключно в загальноімперському контексті.

Висновки. Таким чином, здійснюючи порівняльну характеристику «українського питання» у Російській та Австро-Угорській імперіях, можна дійти таких висновків:

- «українське питання» було ключовим питанням внутрішньої політики Російської та Австро-Угорської імперій, а його вирішення безпосередньо залежало від їх правових систем. Оскільки імперія Габсбургів була конституційною монархією, умови для активізації національного руху там були більш сприятливими. Ключовим змістом імперської політики було декларування та окремі практичні кроки стосовно розширення національної автономії і навіть самостійності;

- в умовах російської революції 1905–1907 рр. український національний рух Наддніпрянщини активізувався, а основним осередком політичного життя стали державні думи. Українські думські громади, перейшовши від декларативних гасел розширення національно-культурних прав до політичної вимоги автономії України, не змогли отримати підтримку серед інших національностей Російської імперії. Їхні дії стали черговим етапом на шляху політизації національного руху та активізації боротьби за самостійність після Першої світової війни;

- у Галичині активізація українського політичного руху зумовлювалась залученням широких селянських мас до соціальної боротьби та поступової політизації їх вимог, боротьби за

відкриття українського університету та реформи виборчого права. Останнє було реалізоване у 1907 р., але містило щодо українців обмежувальні норми. Характерною рисою українського політичного руху Галичини був лібералізм, який, з одного боку, задовольняв національні вимоги, а з іншого – не викликав потреби розширення національно-територіальної автономії з боку імперської влади.

Список використаних джерел:

1. Баран А.В. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати / А.В. Баран // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 16 (3). – С. 1–6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/250/271>.
2. Государственная Дума в России: сборник документов и материалов / сост. Ф.И. Калинин-чев. – М.: Госюриздат, 1957. – 646 с.
3. Історія держави і права України [Текст] : Хрестоматія / уклад. В.П. Самохвалов [та ін.] ; ред. О.О. Шевченко. – К. : Вентурі, 1996. – 224 с.
4. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.
5. Михальський Ю.В. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття (1902–1914) / Ю.В. Михальський. – Львів: Каменяр, 2002. – 166 с.
6. Міхновський М. Самостійна Україна. Програма Револьюційної Української партії із 1900 року / Вступ В. Шаяна. – Лондон, 1967. – 32 с.
7. Смолянников С. До сторіччя утворення української думської громади / С. Смолянников // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 1. – С. 83–88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_1/visnik_st_18.pdf.
8. Українська державність у ХХ столітті : історико-політологічний аналіз. – К. : Політична думка, 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrxx/r15.htm>.

УДК 340.15

СИМОНОВИЧ Д.В.

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УГОДИ
ПРО ПРИМИРЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

У статті розглянуто питання правового регулювання угоди про примирення в кримінальному провадженні, що є втіленням концепції відновлюваного правосуддя та покликано сприяти врегулюванню соціального конфлікту та досягненню консенсусу між сторонами.

Ключові слова: угода, примирення, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений.

В статье рассмотрены вопросы правового регулирования соглашения о примирении в уголовном производстве, что является воплощением концепции восстановительного правосудия и призвано способствовать урегулированию социального конфликта и достижению консенсуса между сторонами.

Ключевые слова: соглашение, примирение, потерпевший, подозреваемый, обвиняемый.

© СИМОНОВИЧ Д.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету підготовки слідчих (Харківський національний університет внутрішніх справ)